

Az 1956–1992 közötti nemzetközi népességmozgások jellemzői Magyarországon

L. RÉDEI MÁRIA

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a nemzetközi vándorlást a világ legtöbb országában növekvő érdeklődés kísérte. A fokozódó figyelem több olyan okra vezethető vissza, amelyek időben különböző hangsúllyal jelentek meg. A háború utáni fellendülés időszakában a gazdasági fejlődéshez szükséges, olcsó és beruházás nélkül is jól hasznosítható munkaerő beszerzése volt a fő motiváló erő, amely hosszú ideig a konjunkturális viszonyok változásához hasonló ingadozást mutatott. A többnyire gazdasági elemeket tartalmazó megközelítés hangsúlya a későbbiekben egyre inkább a demográfiai kategóriák felé tolódott el. Nevezetesen, a nyugat-európai országok többsége elérkezett a demográfiai átmenet időszakába, amely az elöregedési folyamat lassítására, a népességcsökkenés megakadályozására és a növekvő eltartási terhek enyhítésére törekedve ösztönözte a bevándorlást. A 70-es évek elején fellendülő nyugat-európai bevándorlási hullám idején Kelet-Európa még nem mutatott bekapcsolódási hajlandóságot az intrakontinentális folyamatokba, ezért a lehetséges migrációs források földrajzilag egyre keletebbre, a közel-keleti térség felé tolódtak. Ez azt eredményezte, hogy a célállomás és a küldő ország közötti különbségek nem csak gazdasági, hanem kulturális, morális, tudati szempontból is megnöttek. A topológiai eltávolodással együtt járó társadalmi-gazdasági leszakadás kérdésessé tette a beilleszkedést. A befogadó országok a nemzetközi vándorlásnak ezt a következményét nem mérlegelték kellő óvatossággal, ami talán abból következett, hogy a megelőző évtizedekben a dél-európai vendégmunkások nem azzal a céllal érkeztek, hogy idegen földön telepedjenek le, hanem a többséget a rövid távú pénzszerzés, a nyelvi és technológiai ismeretszerzés vezérelte, a későbbi kedvezőbb otthoni megélhetés reményében.

A befogadó országtól eltérő kultúrájú bevándorlók tömeges letelepedési szándéka az utóbbi évtizedben oda vezetett, hogy a nemzetközi népességmozgások folyamatát a befogadó országok többségének véleménye szerint már nemzetbiztonsági kérdésként kell kezelni. Az ENSZ 1990. évi áttekintése, amely a különböző demográfiai jelenségekről alkotott kormányzati véleményeken alapszik, azt mutatja, hogy a bevándorlás kérdéskörét az országok egyre határozottabban a nemzetbiztonság és stabilitás szempontjai alapján értékelik. 1976-ban a Föld országai közül 6,4% vélte úgy, hogy a bevándorlása túl magas. 1989-ben ez az arány már 20,6%-ra nőtt, és még ugyanebben az évben az országok 31,8%-a nyilvánította ki azt a véleményét, hogy a nemzeti határaitra nehezedő nyomáson változtatni kíván.

Vajon mi válhatta ki ezt a növekvő beavatkozási igényt a nemzetközi népességmozgásokba? Az okok az alábbi, sajátosan történelmi folyamatokra vezethetők vissza.

A második világháború után a bevándorlást a történelmi folyamatosságnak megfelelően támogatták. A bevándorlás ösztönzése a legtöbb országban nem csak a gazdasági fejlődésnek, hanem a nemzetépítésnek is döntő eleme volt. A hidegháború éveiben a Kelet-Európát elhagyni szándékozók számára a Nyugatra menekülés a pokolból a mennybe jutással volt azonos (WIDGREN, J. 1990). Később a gazdasági mellett a kulturális, morális affinitás, az ún. „Nyugat-szindróma” erősödő hatása került előtérbe a népességmozgás motiváló tényezői között. Az enyhülési politika térhódítása, majd a kelet-európai országok általános politikai-gazdasági átalakulásának megindulása a Nyugat migrációs politikájának jelentős módosulását váltotta ki.

A napjainkban kínálkozó lehetőség kettős: a nyugati országok a számukra szükséges idegen munkaerő gazdasági aktivizálását vagy oktatási programokkal segítik, vagy bezárják kapuikat a külföldről érkező

munkavállalók előtt. A Keleten meginduló folyamatok viszont már helyben is új típusú lehetőségeket (vállalkozások) kínálnak az embereknek, és a jövő nagy kérdése az, hogy az itt élő népesség erre miképpen reagál.

Az egyén vándorlási elhatározásával azt a jövőbe vetett hitét fejezi ki, hogy egy gazdagabb országban is megtalálja egy jobb élet megteremtésének lehetőségét. Ezért az egyes országoknak a vándorlási folyamathoz való viszonyát nem a mozgási folyamat egészének szempontjából kell értékelni, hanem a mozgásra indító okok felismerése, azaz a regionális felzárkózás felgyorsításának szükségessége alapján kell megítélni. A kialakítandó stratégia kapcsán a migráció eddigi történetéből egy világos üzenetet határozottan leszűrhetünk. A „megállító típusú” bevándorlási politika sem a küldő, sem a fogadó országok történetében nem volt tartósan eredményes. A befogadó országok esetében ugyanakkor meghatározott befogadási kritériumok érvényesülnek, amelyek egyrészt egyes jó képességű embereket preferálnak, más esetben pedig bizonyos gazdasági elvárásokat kevernek humanitárius elemekkel.

A bevándorlási politikáról alkotott vélemények térségenként, országonként eltérnek, ami természetes. A véleménykülönbségek alapja az, hogy az országhatárokat átlépő népességmozgások forrásterületei olyan országok, amelyek különböző fejlettségű gazdasági háttérrel, eltérő nagyságú demográfiai tartalékkal rendelkeznek és erősen különböznek egymástól a szabad lakóhelyválasztás jogi lehetőségeit illetően is.

A népességmozgások alakulását illetően a kelet-európai térség kiemelt érdeklődésre tarthat számot. A téma és a térség iránti koncentrált figyelem részben az európai szintű új lehetőségeknek, részben a régióon belül élők megváltozott motiváltságának, legfőképpen pedig a szabad mozgásnak köszönhető. Fontosnak tartom már itt megemlíteni, hogy a nemzetközi népességmozgással kizárólag tudományos szempontból – s nem politikai oldalról – szeretnék foglalkozni. A Kelet-Európában bekövetkezett változásoknak egy igen fontos kategóriája az emberi jogok gyakorlásának megvalósulása, amelynek egyik eleme a szabad mozgás. Ezért csábító a gondolat, hogy az e téren megvalósult javulást a politikai változásokkal hozzuk összefüggésbe és mintegy „államérdekből” adódó elemzést adjunk. Különösképpen azért nehéz a kétfajta nézőpontot esetünkben szétválasztani, mert a Kelet-Európában több mint négy évtizedig létező diktatórikus rendszerek meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a régióhatárokon átlépő mozgások korlátozása igen erős volt.

A kérdéskör politikai és tudományos oldalról való megközelítésében a különbség az, hogy az előbbi a népességmozgások következményeinek stratégiai szintű elemzésével foglalkozik, míg a tudományos megközelítés a valóságból kiindulva végzi empirikus vizsgálatait. A kettő közötti kapcsolat lényege: egyfelől az empirikus elemzés eredményei hívják fel a figyelmet a beavatkozás különböző fontosságú hangsúlyaira, ami a döntéshozóknak érvelési anyagnak szolgál. Másfelől a mozgás szabadságát korlátozó vagy növelő intézkedések közvetlen hatást gyakorolnak a népesség térbeli átrendeződésére. Azáltal, hogy a nemzetközi vándorlás kérdése egyre magasabb döntési szintekkel került kapcsolatba, s egyre sokoldalúbb tárgyi ismeretet, részletes és folyamatos összehasonlító elemzést igényelt, növekvő módon mutatkoztak meg a téma hiányosságai. A döntési szintek emelkedésével ugyanis a tárgyi ismeret ritkul, miközben a figyelembe veendő egyeztetési szempontok száma bővül.

Nem csak az újonnan meginduló folyamatok teszik időszerűvé azt, hogy foglalkozunk a nemzetközi vándorlással, hanem az elmúlt néhány évtized tendenciáinak ismerethiánya is. Hozzáférhető adatok híján rendkívül kevés elemzés foglalkozott a térség és Magyarország nemzetközi migrációjának kérdésével. Ez alól talán az egyetlen kivétel az 1956-os magyar forradalmat követő menekülthullám vizsgálata, amely külföldön több, főként politikai megközelítésű elemzés tárgya volt (Statistikai Szemle 1991; RÉDEI M. 1990).

Az európai emigráció számára hosszú időn át központi kérdés volt a szabad lakóhelyválasztáshoz való jog követelése is. Később, az utazási szabadság megvalósulásával új helyzet állt elő, ezért lehetőség nyílt a nemzetközi vándorlások bizonyos időszakainak elhatárolására, az egyes korszakok elkülönítésére. Az egyik ilyen vizsgálandó periódus az 1956-tól 1988-ig terjedő időszak, majd ezt követően célszerű az újonnan megjelenő népességmozgásokra fordítani a figyelmet. 1956 és 1988 ugyanis egy-egy nagy menekülthullámmal jellemezhető naptári időszak volt. A közben eltelt éveket európai mértékben nem jelentős, ingadozó vándorlási egyenlegek jellemezték. A 80-as évek végén a megváltozott politikai helyzet, viszont mind a magyar állampolgárookra, mind a külföldiekre nézve új folyamatokat indított el.

Az 1956–1988 közötti időszak nemzetközi népsségmozgásai Magyarországon

A kelet-európai térség az európai vándorlási folyamatokban főként a századforduló táján játszott alapvető szerepet, de mérsékeltebb intenzitású kivándorlás a két világháború között is végbement (THIRRING L. 1934; PUSKÁS J. 1982; RÉDEI M. 1991). A második világháború után kialakult kelet-európai társadalmi rendszerek stratégiai céljai között meghatározott szerepet játszott a hermetikus elzárkózás Európa többi részétől. Ennek megvalósulását elősegítette az, hogy a térségben a kommunikációs technikák fejlődési színvonala is elmaradott volt. A kommunikáció nem technikai jellegű elemei (mint pl. a turizmus) akkor még gyermekcipőben jártak. Mivel a kelet-európai lakosság-nak a világ „másik végéről” elenyésző ismeretei voltak, az nem volt rá vonzó hatással. A háború utáni évek életben és helyben maradási öröme azonban a közös érdeklődés kialakítására törekvő ideológiai-, politikai nyomás erősödésével hamarosan szertefoszlott és nőtt a szabad mozgás iránti vágy.

A háború utáni közvetlen népességcseréktől eltekintve, külföldi letelepedési szándék az 50-es években Magyarországon nem valósult meg. A Nyugatra távozók egy része – akik úgy döntöttek, hogy illegálisan hagyják el az országot – vissza is tért volna, ha a következmények és a körülmények megváltoztak volna. A turizmus ekkor még Nyugat felé szinte teljesen, de a régióon belül is erősen korlátozott volt, ugyanakkor viszont nőtt a potenciálisan mozdulni vágyók száma. A belső vándorlás folyamatainak tehát több tekintetben szerves folytatása lehetett volna az országhatárokat átlépő népességmozgás. A zártság és az egyidejűleg feszültebbé váló helyzet, az alacsony életszínvonal növekvő indíttatást jelentett a mozgásra. A 60-as években ezek a „taszító faktorok” kezdtek kiteljesedni. Ekkor sokan úgy látták, hogy a magyarországi helyzet javulására nincs kilátás, ami migrációban, azaz egy nagyobb mértékű elvándorlásban jelent meg.

A hazai gazdaság stabilizálódása a meginduló túristaforgalommal együtt a 70-es évek derekán azt eredményezte, hogy a vándorlási egyenlegünk pozitívvá vagy 0 körülivé vált. A kétértelmű mozgásban résztvevők összetétele azonban eltért egymástól. Az emelkedő életszínvonal, a liberálisabb gondolkodás és a környező országok ezzel párosuló jogi szabályozása már ekkor lehetővé tette volna azt, hogy olyan bevándorlás induljon el, mint amilyen a 80-as évekre volt jellemző. A 80-as évek utolsó évtizedeiben kétségkívül az hozta meg a döntő változást, hogy a térség egészében felbomlott a régi rendszer és az eltérő intenzitású változások egyfelől kényszerítették a népességet az elmozdulásra, másfelől könnyebbé tették a vándorlási célpontok elérhetőségét.

A kényszerített népességmozgások fogalmával kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy napjainkban, amikor az embereknek egyre nagyobb hányada úgy hozza meg jövőbeli döntését, hogy visszagondol korábbi saját vagy családi életútjára, a kényszerített népességmozgás fogalma inkább a hatalmi deportáláshoz áll közelebb, mint az individuális belső kényszerhez. A kényszer fogalmának az alkalmazása inkább arra utal, hogy a döntés racionális elemei túlsúlyban vannak az emocionálisokhoz képest.

A 80-as évek végén megnyilvánuló tömeges vándorlás kifejezte azt a belső meggyőződést, hogy sokan szakítani kívántak a korábbi rendszerrel és boldogulásukat az egyébként hiányosan ismert Nyugat irányában keresték. Ez a fajta kényszer különbözik

attól, ami az emberekben egy hosszabb döntési folyamat eredményeként megvalósul. Az ad hoc események által mozgósított tömeg a lakóhelyváltásra nincs felkészülve, ami elsősorban a résztvevők összetételében tükröződik. Több kutató véleménye megegyezik abban, hogy a kivándorlás önmagában egy kényszer hatására végbemenő döntés. Az emberek többsége helyben szeretné életét leélni, de valamilyen feltételezett előny érdekében úgy dönt, hogy számára több előny, mint hátrány származik a lakóhely megváltoztatásából. Természetesen ezeknek a szempontoknak a többsége racionális alapú és a régi lakóhelytől való elszakadás, az új környezetbe való beilleszkedés gyakran mély lelki válság forrása lesz. A nemzetközi vándorlások esetén, ahol ezek a hatások fokozottan jelentkeznek, figyelembe kell venni a belső indíttatású és a kívülről érkező kényszerhatások különböző szintjeit is.

Az 1956-os magyarországi kivándorlási hullám nem csak a hazai demográfiai események között kiemelkedő, de az ország elhagyása a kelet-európai térség első, robbanásszerűen lezajló tömeges kivándorlás volt. Amikor a folyamat lezárult, adatai – mint a résztvevők összetétele, a vándorlás iránya – még sokáig ismeretlenek voltak. A közel 200 000 ember kor, nem, utolsó lakhely, első befogadó ország szerinti megoszlására, valamint a folyamat időbeliségére vonatkozó adatok részben a 60-as évek kedvezőtlen népesedési viszonyaival, valamint a jelenlegi visszavándorlási folyamatokkal mutatnak közvetlen összefüggést.

Az 1956-os menekülthullám legfontosabb jellemzői a következők voltak:

– A kivándorlók között rendkívül magas arányt képviseltek a fiatal korosztályok. Ezért a menekülési folyamatra általában oly jellemző magas férfi többlet hazánk esetében nem volt jellemző.

– Az ország nyugati részén lakók és a fővárosiak voltak azok, akik nagyobb arányban hagyták el az országot. Ez a folyamat feltehetően azzal volt összefüggésben, hogy az Ausztriához közelebb lakók több információt szereztek be a szomszédok életviszonyairól, jobban ismerték a határátlépési lehetőségeket. A főváros lakossága pedig, Európa szellemisége iránt mindig is fogékonyabb volt, mint az ország többi településén élők.

– Az emigráció két nagyobb hullámban zajlott le. Az első a forradalom kirobbanása utáni, a második a szovjet csapatok bevonulását követő állapotokkal hozható összefüggésbe.

– A befogadó országok két domináns csoportot alkottak. Az első csoportba két tengerentúli ország (USA, Kanada) tartozott, amelyek ekkor az évi befogadási kvótájukat feloldották. A másikat az NSZK és Ausztria képviselte. Ma ezek az országok adják a visszatérők szignifikáns tömegét. A mozgás iránya részben a korábbi vándorlások irányát követte, részben új irányt vett (pl. a Skandináv országok is befogadtak kisebb számú menekültet).

Megjegyzendő, hogy a befogadás önmagában inkább a jogi lehetőségek függvényében zajlott, de a további beilleszkedési folyamat számos szubjektív elemtől is függött. A magyarok gyors beilleszkedését, a polgári életbe való befogadását segítették azok az elemek, amelyek a vitalitáshoz, az előremutató pozitív célkitűzésekhez kapcsolódnak, így a helybeli népesség szívesen fogadta az ilyen típusú bevándorlókat (ADELMAN H. 1991).

Az 1956-os eseményeket követően a magyar nemzetközi vándorlást negatív vándorlási egyenleg jellemezte (*l. táblázat*), ami egyre csökkenő mértékű elvándorlásból adódott. A 70-es évek közepétől az egyenleg viszont pozitív lett. Ezek az ismérvek a legális vándorlásra vonatkoznak, de ezt meghaladó mértékű volt az illegális vándorlás. A térségben oly sokáig korlátozott mozgás azt eredményezte, hogy az illegális mozgás – a jogellenesen külföldön maradók száma – jelentős mértékben nőtt, a hatóságok minden intézkedése ellenére. Ugyanakkor a legális mozgások megvalósulását is számos korlátozás nehezítette. A legális ki-be vándorlásnak sokáig egyetlen útja csak a családi indok (esküvő, temetés) alapján kezdeményezett kiutazás, majd tartózkodás és bevándorlás volt. Az egyes vándorlási irányokat ezért az életszínvonalbeli eltérések mellett az is befolyásolta, hogy a legtöbb országban a férfiakat ott tartották és inkább a nőknek engedélyezték a külföldre való házasodást (pl. az NDK-ban). A Magyarországra bevándorló 30–40 évesek között így pl. kimagaslóan magas volt a nők aránya.

Az elmúlt három évtized hazai nemzetközi vándorlási folyamataira tehát a kis ingadozás és a stabilizálódás volt a jellemző (*l. táblázat*). A folyamat néhány állandó vonása azonban már történelmi távlatból is vizsgálható. Így pl.:

– Magyarországot geopolitikai helyzete a híd szerep betöltésére ösztönözte, amit a lassan változó társadalmi és gazdasági viszonyok tovább erősítettek (intermediátor szerep).

– Ez az átmenet érvényesül az országon belül is azzal, hogy a területi fejlettséggel analóg módon változik az országot elhagyók, ill. a betelepülők száma. Az országon belüli népességmozgásokra hosszú időn át a K-ről Ny felé történő vándorlás volt a jellemző. A határok átjárhatóságával ennek a folyamatnak a térbeli kontinuitása is megtörtént. Az ország Ny-i részén lakók és a főváros lakói nagyobb arányban vándoroltak Nyugatra mint más térségek lakói, míg a hozzánk érkezők inkább a K-i országrészt választják.

– A vándorlásoknak nem csak az iránya, de etnikai összetétele is történelmi gyökerekhez kötődik, mivel a bevándorlók döntő részét a környező országokban élő magyar nemzetiségűek alkotják. A vándorlás volumene megegyezik az ott élő magyar etnikum nagyságával és a mozgásra indító hatások erősségével. (A menekülés jellegű mozgás ettől eltérhet.)

– Több évtizedes, átfogó jellegű etnikai vándorlásnak tekinthető a német nemzetiségűek anyaországukba történő költözése. Ebben a folyamatban Magyarország szerepe – összehasonlítva Kelet-Európa többi országával – elenyésző volt.

– A földrajzi átmeneteket reprezentáló mozgásokban résztvevők minőségi összetétele általában különböző. Az emigrálóké kedvezőbb, mint a bevándorlóké, a bevándorlóké pedig kedvezőbb, mint a menekülteké. Ennek az az oka, hogy a lehetséges vándorlási források egyre inkább K felé tolnak és a befogadók számára egyre kevésbé elfogadható minőségű, összetételű embercsoportok érkeznek az országba.

Megjegyzendő, hogy a bevándorlóknak lényegesen több idejük van annak eldöntésére, hogy hová mennek, mint a menekülteknek. Utóbbiak mozgását a kétségbeesés és a félelem irányítja, és gyakran csak igen rövid idő áll rendelkezésre annak eldöntésére, hogy merre vegyék az irányt, ha menekülni kell.

1. táblázat. Nemzetközi népességmozgások Magyarországon 1963–1992 között*, fő

Év	Menekült, menedékes	Bevándorló	Hazatérő	Kivándorló	
				Jogszerűen	Jogszerűtlenül
1963	–	1130	–	2344	687
1964	–	1256	–	2633	2392
1965	–	792	–	1848	3393
1966	–	674	–	1865	2188
1967	–	617	–	2116	1617
1968	–	644	–	1928	2236
1969	–	583	–	1954	3068
1970	–	767	–	2369	3718
1971	–	839	–	2020	3517
1972	–	979	–	2240	3364
1973	–	1588	605	2335	2891
1974	–	1508	589	2312	2176
1975	–	1572	827	2456	1541
1976	–	1687	800	2259	1660
1977	–	2001	629	2229	1858
1978	–	1994	735	1987	1805
1979	–	1958	773	1788	2614
1980	–	1912	680	1898	4657
1981	–	1487	746	1839	4108
1982	–	1326	865	1637	2676
1983	–	1880	987	1490	2239
1984	–	318	1029	1349	2136
1985	–	112	945	1301	2584
1986	–	147	907	1281	3295
1987	–	1239	916	1466	4923
1988	12173	5774	1358	515	3506
1989	17448	10180	901	1267	–
1990	18283	17129	2041	1285	–
1991	54693	20500	2235	778	–
1992	16202**	14013	1993	410	–

Forrás: Demográfiai évkönyv 1963–72. KSH, BM KEOKH.

* Regisztrált adatok alapján.

** Nem tartalmazza a Jugoszláviából érkező ideiglenes menedéket kérő 48000 főt.

– Az ideérkezők között több a fiatal, kevésbé szakképzett, mint azok között, akik tőlünk távoznak, ami tovább növeli a ki- és bevándorlók számbeli eltéréséből eleve adódó különbségeket. Történelmileg nézve a folyamat nem új, mert már korábban is a perifériákról érkezők töltötték be az országból távozók helyét, de ez esetben nem helyettesítéses népességcseréről, hanem minőségi lakosságcseréről van szó.

Az új típusú népességmozgások időszakának (1988–1990) sajátosságai

A térség politikai viszonyainak a megváltoztatásában a nemzetközi vándorlás látható és meghatározó elem volt, amelynek a megvalósulásában Magyarország úttörő szerepet vállalt. A német menekülthullám átengedése fordulópontra jelentett az európai egységesítési folyamat alakulásában. Az új helyzet még a nemzetközi vándorlás fogalmának értelmezésében is zavart okozott azzal, hogy a német egyesítés során az országhatárok lépték át a népességmozgásokat.

A helyváltoztatások új jogi lehetőségei és a megnövekedett népességmozgások hazánkban együttesen azt eredményezték, hogy a mozgástípusok száma nőtt. A korábbi időszakok letelepedéses típusú mozgásai mellett a menekülés, a visszatérés is fontos szerephez jutott. Ezenkívül a kifelé irányuló mozgások helyett a figyelem inkább a befelé jövő, különösen az illegális mozgások felé fordult. Következésként hazánk az egykori kivándorlókat adó országból igen hamar külföldiek befogadó országgá lett. Ezekre a gyors változásokra sem a jogi szabályozás, sem a befogadási stratégiát kialakító döntéshozatali szerv nem tudott időben felkészülni. A gyakorlat a vészhelyzet elhárítás irányából haladt a liberális, majd a megelőző jellegű szabályozás felé, és még ma is távol vagyunk az ún. felhasználói jellegű gyakorlattól (ami pl. az USA-ra jellemző).

A Romániából Magyarországra való menekültáramlás 1988-ban kezdődött, de a folyamat valójában 1989-ben teljessé vált. Ezzel egyidejűleg felerősödtek a bevándorlási folyamatok is. 1988-ig a térségben a „menekült” státusz fogalma ismeretlen volt és az ezt szabályozó nemzetközi jog alkalmazása a hazai jogviszonyok között számos ellentmondást és hiányosságot mutat (NAGY B. 1993; TÓTH J. 1991). Magyarország 1989 októberében csatlakozott a Genfi Konvencióhoz, amely többek között kimondja, hogy menekültjogot akkor kaphat valaki, ha igazolni tudja, hogy személyét nemzetiségi, politikai, vallási, faji, nemzeti alapon üldöztetés érte. A hozzánk érkezők jó része ezeket a kritériumokat csak kollektív szinten tudja igazolni, ami a jelenlegi jogi rendszerben nem teszi lehetővé a menekültstátusz megadását. Az ideérkezők döntő többsége tájékozatlan abban is, hogy letelepedési engedély iránti kérelmével milyen módon fordulhat a hatóságokhoz. Sőt, néha még önmaga is bizonytalan abban, hogy maradjon-e itt, avagy más országban keressen menedéket. Nehezíti a helyzetet, hogy csak a menekülthullám érkezésével egyidőben alakultak ki azok az intézményes rendszerek, formális csatornák, amelyek biztosították az érkezők és a hatóság közötti kapcsolatot, sok esetben tükrözve azok gyakorlatlanságát.

Napjainkban mindazokat nyilvántartják, akik egy éven túli tartózkodási kérelmükkel a hatóságokhoz fordulnak. Az érkezők nyilvántartásba vételének módja az ENSZ nemzetközi vándorlási statisztikájának az erre vonatkozó ajánlásával megegyezik. Ennek ellenére számos bizonytalanságot okoznak azok, akik akár az érvényes vízummal, akár illegálisan tartózkodnak itt, de nem keresték a kapcsolatot a hatóságokkal. A nemzetközi vándorlási statisztikáknak az érkezőkre vonatkozó adatai általában megbízhatóbbak, mint az országelhagyókról készültek (POULAIN, M. 1990). Az adatok megbízhatóságával

foglalkozó szervek folyamatosan törekszenek arra, hogy a valós folyamatok jobb leírása céljából az alkalmazott kategóriákat egymás között egyeztessék.

A magyar állampolgárok szabad mozgása 1990. január 1-jével megvalósult, mind a kilépés, mind a befogadás szempontjából. Az európai országok többsége ma már nem köti a szabad mozgást vízumhoz, ami nem jelenti azt, hogy a letelepedéssel kapcsolatos gyakorlat is megváltozott volna. Az a tény, hogy a magyar állampolgárok kinttartózkodási ideje az útlevel érvényességi idején belül nincs korlátozva, egyúttal azt is jelentette, hogy a kiáramló népességről szerzett statisztikai információk mennyisége csökkent. Az 1990. évi népszámlálás eredményei lehetővé tették a külföldön hosszabb-rövidebb ideig tartózkodók számának becslését. A születések és a halálozások továbbvezetésén alapuló statisztikák, továbbá a népszámlálásnak a jelenlévő lakosságra vonatkozó előzetes adatai lehetővé tették, hogy összevetésükkel a fenti becslést elvégezzük. A két statisztikai adat közötti eltérés – mintegy 200 000 fő – egy része feltételezhetően felvételi hibaforrásból származik, ám döntő része a külföldön tartózkodók számát jelzi. Az említett népesség korszecifikus és nemenkénti eloszlása mutat rá a legjobban arra, hogy milyen nemű és korú népességszoptok tartózkodtak külföldön. (A különbség 63%-a férfi, továbbá a 20 és 40 év közötti korosztályon belül az 5 éves korcsoportot adatai a férfiaknál 10 és 20 ezres, a nőknél ennek felére tehető hiányt mutatnak.)

Az 1988-tól meginduló új típusú népességmozgások jellemzői a következők:

- tömeges és menekülés jellegű folyamatok indultak el;
- a környező országok számára hazánk az első olyan ország, ahol menekültstátust lehet kérni;
 - a keleti politikai nyitódással egyidejűleg Nyugaton a restriktív politika erősödött, így a hozzánk érkezőknek egyre növekvő hányada nem tud tovább menni; ezáltal Magyarország nem csak egy új befogadó ország lesz, hanem egy új „Ellis Island” is;
 - erősödik a repatriálási folyamat;
 - lehetővé válik a visszatérés azok számára is, akik rosszul mérték fel lakóhelyváltásuk következményeit;
- a kelet-európai népességmozgások szabályozatlan helyzete és gyakorlata azt eredményezi, hogy a nem európaiak a kontinensre való bejutás legkönnyebb útjának ezt a régiót találják, ezzel megnő az átmenő migráció;
- miközben fokozódott a régió egészéből a kiáramlás, a nyitódással egyidejűleg a távolabbi térségekből számos áramlat célozta meg a kelet-európai térséget, a régióon belül pedig egyes országok maguk is bevándorlási célpontokká váltak.

Mindezen – az átalakuló térbeli viszonyokkal együttjáró – változások olyan helyzetet teremtettek, amely még növelte a népesség instabilitását. A regionális instabilitás különböző módon hatott azokra az emberekre, akik korábbi tipikus céljaikon egyébként is változtatni kényserültek. A morális és kulturális tekintetben elbizonytalanodó, beszűkült gazdasági lehetőségek közé jutó emberek jelentős részét a mostoha életkörülmények arra ösztökélték, hogy boldogulásukat más módon keressék.

A 80-as években hozzánk bevándorlóként érkezők lényegesen kedvezőbb összetételt mutattak, mint az évtized végének menekültjei. Hasonló tendenciákat látunk a világ más országaiban is, abból adódóan, hogy a menekülésre a kockázatos út miatt elsősorban a családfők vállalkoznak – többnyire felkészülés nélkül –, de sajnos, gyakran részt vesznek benne idősek és gyerekek is (2. táblázat).

2. táblázat. Az 1980–1991. közötti években Magyarországra érkezett bevándorlók és menekültek főbb jellemzői

Mutató	Bevándorlók (1980–1991)		Menekültek (1987–1991)	
Nemi arány (nő/1000 férfi)	1155,0		456,4	
Átlagéletkor, év	33,9		29,3	
Férfiaké	32,6*	25,7**	28,0*	24,2**
Nőké	35,3*	26,4**	31,0*	22,5**
Területi megoszlásuk, %				
Budapest	23,6		47,1	
Vidéki városok	36,9		32,3	
Falvak	39,5		20,6	
Nem fizikai foglalkozásúak aránya, %	44,1		15,0	
Felsőfokú végzettségük aránya, %	20,5		6,2	
Romániából érkezők, %	63,0		99,3	

Az időszak elején (*) és végén (**).

A 2. táblázatban feltüntetett bevándorló és menekült népesség összetételbeli eltérése természetesen a letelepedési igények térbeli sajátosságaiban és a kétfajta népesség eltérő térbeli magatartásában is megnyilvánult.

Ismeretes, hogy a határközeli térségben lakók sokkal több olyan indítással részesülnek, amely a lakóhely megválasztását illetően „frusztrált” állapotot jelent. Emeltettük, hogy a nemzetközi vándorlásban résztvevő magyar állampolgárok nagyobb hányadban a Ny-i határ mentén, ill. a fővárosban laktak. Ehhez hasonlóan a Romániából Magyarországra érkezők nagyrésze is a Ny-i határok mentén és a magyarlakta vidékeken élt. Az a tény, hogy a magyarországi lakóhelyválasztás lehetőségei kedvezőbbek az Alföldön, valamint az otthonnal való kapcsolattartás az Alföld DK-i és K-i részéből kedvezőbb, mint pl. a Dunántúlról, regionális egyensúlytalanságokat okoz. A Ny-i országrészből kivándorlóknak nem csak az összetétele, hanem az általuk megélt élmények is jelentősen eltérnek K-en és Ny-on. Az Alföld DK-i és D-i részén letelepedő népesség kevésbé nyitott, ezért az elmaradott térségek fejlesztésében nem jelenik meg innovációs potenciálként. A folyamat tartós fennmaradása azt eredményezi, hogy a regionális különbségek mérséklődése helyett a regionális eltérések ollója tovább nyílik.

A déli országhatár közelében elnéptelenedő aprófalvakat a Jugoszláviából érkező menedékesek népesítik be. Esetükben a gyökeret eresztés folyamatának központi és helyi támogatása elősegíti egyéni boldogulásukat, rehabilitálja a környezetet és újraéleszti az eddig sorvadó településfunkciókat. Ezek a két nyelvet beszélő, mezőgazdasági tevékenységet végző emberek alkalmas hordozói lehetnek a határokon is átlépő gazdasági ismeret-

reték és kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének. Betelepedésük elősegíti a szomszédos országgal való együttműködés regionális formáit és a topográfiailag periferiális helyzetű térségek jövőjét más perspektívába helyezi.

Hasonló folyamatok a századforduló magyar nemzetközi vándorlásában is lezajlottak, amikor a vagyonosabb, vállalkozó szellemű, új iránt fogékony népesség elhagyta az országot és döntően a tengerentúlra indult. Helyükbe a környező országokból olyanok érkeztek, akik számára Magyarország vonzó hely és viszonylag könnyen elérhető céltérület volt. Miután a letelepedés különböző csatornáit alig befolyásolják az egyének és a szervezetek szintjén, a tájékozódásban kiemelt szerepe van a lakókörnyezeti, baráti kapcsolatok útján szerzett információknak. Ezért a különböző lokális feltételek alakítása, rekompenzálása egy jövőbeli területfejlesztési feladat lehetne. A letelepülés gyakorlati megvalósítása során derül ki, hogy az ideérkezők az alapvetően fontos információk ismerete nélkül, felkészületlenül, de nagy várakozással lépik át a határt. Ám hamar kiderül, hogy az élet apróbb döntéseiben is rendkívül járatlanok és feszültség-megoldó képességük az európai átlagtól elmarad.

Azok az események, amelyek Kelet-Európában az elmúlt években lezajlottak, megbontották a térség regionális és individuális stabilitását. A gazdasági szempontokon túl Kelet–Európa néptömegei elfogadták azt a kultúrát, morált és együttélési lehetőséget, amit a nyugati országok kínáltak. A kialakult helyzetet elemezve a befogadók elsősorban a demográfiai indoklást hangsúlyozták, a résztvevők viszont a munkaerejük értékesítésének piaci lehetőségeit mérlegelték. A probléma megközelítésének eltérő aspektusát jól tükrözi, hogy a folyamat irányítói a hosszú távú szempontokat igyekeztek figyelembe venni, míg résztvevői a rövid távú lehetőségekben bíztak. A hangsúlyok eltolódása önmagában az eltérő időtávú határokból adódóan is ellentmondásos, bár a két szempont egymástól nem független. A népességfejlődés fenntartása ugyanis azért szükséges, hogy a kor szerinti harmonikus kereső–eltartott arány fennmaradjon.

Az összefoglaló adatokból kitűnik, hogy az almintá két csoportja a regionális preferáltság vonatkozásában is jelentősen különbözik egymástól. Ez a kérdés akkor is érdekes számunkra, ha az esetek egy részében ez csak az ideiglenes letelepedésről ad képet. Az ideérkezők választása tükrözi azokat a lokális jellemzőket, amelyeket a letelepedéskor preferálnak. Ismerve a két alnépesség eltérő társadalmi jellemzőit, a letelepedés helye meghatározó szerepet tölt be a beilleszkedési és az asszimilációs folyamatban. A letelepedési helyek megfigyelése – más országok gyakorlatához hasonlóan – utal arra, hogy hol vannak letelepedési tartalékok és azok mennyiben fejezik ki az idevándorlók elvárásait. A belföldi vándorlások irány szerinti áttekintése során tapasztalhattunk hasonló tendenciát: a legelmaradottabb térségek (Szabolcs) lakosainak egy része az ottani életkörülmények erősen taszító hatására a legvonzóbb területen, a fővárosban keres boldogulást. Miközben ez a két pólus hordozza a legnagyobb területi különbségeket és lehetőségeket, a feszültség leküzdése, az alkalmazkodás folyamatának egyéni átélése mindig eltérő.

A 3. táblázat a megyék szintjén tekinti át a különbségeket, miszerint a bevándorlók egyre kevésbé tartják a fővárost kedvezőnek a letelepedésre. (Pest és Hajdú–Bihar megye

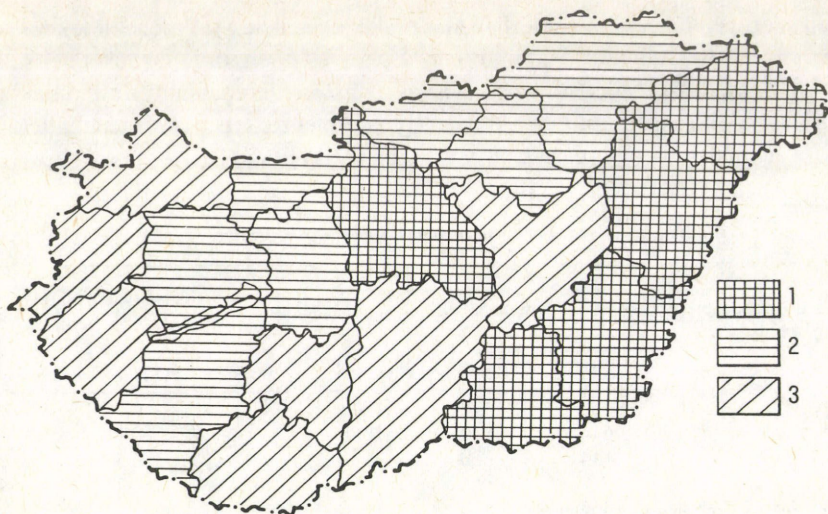
kiemelt szerepén túl egyébként térbeli eloszlásuk egyenletes.) A menekültek fele ugyanakkor a fővárost, valamint Hajdú–Bihar, Békés és Csongrád megyéket célozza meg (1. ábra). A gazdasági fejlettségen kívül a választásban szerepet kap az otthoniakhoz való viszonylagos közelség tudata, de a gyökértelenség is. A menekültek ingatlanvásárlásainak csak egy része esik e térségbe (DÖVÉNYI Z. 1990).

3. táblázat. A bevándorlók és a menekültek tartózkodási helye 1990 végén

Tartózkodási hely	Bevándorlók		Menekültek		Arányuk a lakónépességben belül, %	
	fő	%	fő	%	Bevándorlók	Menekültek
Budapest	9065	23,8	11828	47,3	0,5	0,6
Pest	4644	12,2	1856	7,4	0,5	0,2
Nógrád	1144	3,0	131	0,5	0,5	0,1
Heves	977	2,6	179	0,7	0,3	0,1
Borsod–Abaúj–Zemplén	2067	5,4	396	1,6	0,3	0,1
Jász–Nagykun–Szolnok	774	2,0	125	0,5	0,2	0,0
Hajdú–Bihar	3618	9,5	3101	12,4	0,7	0,6
Szabolcs–Szatmár–Bereg	1834	4,8	834	3,3	0,3	0,1
Bács–Kiskun	1258	3,3	182	0,7	0,2	0,0
Békés	2495	6,6	2865	11,5	0,6	0,7
Csongrád	1521	4,0	2138	8,6	0,3	0,5
Győr–Moson–Sopron	1043	2,7	194	0,8	0,2	0,0
Komárom–Esztergom	1353	3,6	173	0,7	0,4	0,1
Vas	625	1,6	107	0,4	0,2	0,0
Veszprém	1068	2,8	93	0,4	0,3	0,0
Zala	558	1,5	81	0,3	0,2	0,0
Fejér	1712	4,5	285	1,1	0,4	0,0
Somogy	875	2,3	158	0,6	0,3	0,1
Tolna	560	1,5	89	0,4	0,2	0,1
Baranya	877	2,3	167	0,7	0,2	0,0
Ismeretlen	386	–	128	–	0,4	0,2
<i>Összesen:</i>	<i>38 454</i>	<i>100,0</i>	<i>25 110</i>	<i>100,0</i>	<i>0,4</i>	<i>0,3</i>

Forrás: KEOK adatok, 1991.

Azokban a megyékben, ahol a letelepedni szándékozók az átlagosnál nagyobb arányban jelennek meg, a helyi hatóságoknak segítséget kell nyújtani ahhoz, hogy a beilleszkedés folyamata minél zökkenőmentesebb legyen, valamint regionális preferenciák kialakításával célszerű a beruházókat munkahelyteremtésre, továbbképzési lehetőségek kialakítására biztatni. A regionális céltámogatások mellett a letelepülőket a kisebb lakóközösségbe történő bekapcsolódásra kell ösztönözni, mert az eddigi tapasztalatok arra utalnak, hogy ezek a legsikeresebb beilleszkedési utak. Mivel a letelepülők legkedveltebb lakóhelyének számító alföldi térség ritkábban lakott, ezért célszerű lenne itt a letelepedés közlekedési feltételein is javítani. A személyközlekedési lehetőségek érdemi javítása fontos eleme volna a letelepedés kedvező irányba való tudatos orientálásának.

1. ábra. Az egyes megyék és a főváros preferáltsága a Magyarországra érkező bevándorlók és menekültek lakóhelyválasztása alapján, 1990. – A letelepedés szempontjából 1 = magas; 2 = közepes; 3 = alacsony preferáltságú területek. (A bevándorlási arányokról a 3. táblázat tájékoztal!)

Preferences in the counties and in Budapest for choosing place of dwelling among immigrants and refugees to Hungary, 1990. – 1 = high; 2 = medium; 3 = low preference for settling. (For the proportions of immigration see Table 3)

Míg Kelet-Európából az első menekülthullámokban egyirányúan a fővárosba, ill. a központi régióba érkeztek (Budapest és Pest megye), addig ma már e területeken e téren némi mérséklődés tapasztalható: az újonnan érkezők inkább az Alföldet választják (4., 5. táblázat).

4. táblázat. A Központi körzetben letelepedettek aránya, %

Mintajelleg	Év										
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Bevándorló	36	40	37	39	44	43	43	45	37	28	21
Menekültek	–	–	–	–	–	–	–	92	71	55	30

Megjegyzendő, hogy az érkezők számaránya az egyes megyék népességének 1%-át sem érte el, ami feszültségkeltő tényezőnek még nem mondható. Településszinten viszont nem mindegy, hogy a helyi társadalom – összetétele függvényében – hogyan viszonyul a betelepülőkhöz, akik aránya igencsak eltérően alakulhat a településnagyságot figyelembe véve.

5. táblázat. Az Észak-Alföldön (É) és a Dél-Alföldön (D) letelepülők aránya, %

Minta	Év										
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Bevándorlók (É)	13	9,7	10	11	12	12	12	14	19	20	19
Bevándorlók (D)	7,7	9,4	12	8,8	10	12	11	8,8	14	16	29
Menekültek (É)	–	–	–	–	–	–	–	0,8	9,9	15	32
Menekültek (D)	–	–	–	–	–	–	–	5,6	9,6	23	31

Az ideérkezők között igen kedvelt terület a központi régió. A bevándorlóknak 1987 előtt kb. 35%-a választotta ezt a térséget lakhelyéül, majd az ezt követő időszakban arányuk 30% alá csökkent. A menekültek választása sokkal koncentráltabb (56%-uk érkezett Pest megyébe vagy a fővárosba). Az életkor függvényében alakuló lakóhelyválasztás azt tükrözi, hogy a kisgyermekes családok és a nyugdíjasok mérséklődő érdeklődést mutatnak a főváros és környéke iránt, míg a 25–35 évesek érdeklődése változatlanul erős. A kisgyermekes családok ma már inkább a falusi térségek felé vonzódnak, feltehetőleg az olcsóbb, egyszerűbb életvitel miatt.

Az életét gazdaságilag éppen megalapozni készülő 20–24 éves korosztály tagjai 150%-kal nagyobb arányban választják letelepedésre a főváros környékét, mint bármelyik más régiót. Ők módosítják a munkaerőpiac feltételeit a leginkább, és az, hogy az összes külföldi munkavállaló korúnak több, mint a fele a fővárosba jön állást keresni, további feszültségek forrása.

Az összefüggések értelmezése céljából a változók sor- és oszlop-eloszlásaiból hányadosokat képeztünk a két időszakra, amelyek diszkrepanciákként mutatják be, hogy az 1987 előtti és utáni lakóhelyválasztások mennyiben tértek el egymástól. Ha a számláló (az 1987 előtti érték) nagyobb, mint a nevező (az 1987 utáni érték), akkor a hányados 1-nél nagyobb és Budapest csökkenő mértékű választására utal (6. táblázat).

6. táblázat. A Központi Körzetbe érkezők korszpecifikus diszkrepanciái

Korcsoport, év	Diszkrepancia	Korcsoport, év	Diszkrepancia
0–4	1,79	35–39	1,39
5–9	1,64	40–44	1,56
10–14	1,35	45–49	1,36
15–19	1,42	50–54	1,47
20–24	1,31	55–59	1,11
25–29	1,02	60–X	1,16
30–34	1,15		

A 6. táblázat adatai azt mutatják, hogy a letelepedési szándékot tekintve a 25–35 év közöttiek változatlan, a többiek növekvő érdeklődést mutattak a főváros és környéke iránt a vizsgált időszakban. Egyes régiókban viszont letelepedés szempontjából a rurális területek a kedveltebbek (pl. Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon), máshol (pl. az Alföldön) pedig az urbánus környezet.

A népesség térbeli átrendeződését tehát az ideérkezők további koncentrációval növelik. A fiatalabb korosztályokhoz tartozó idegenek határközeli térségekbe történő letelepítése segíti a hátrányos térségek megerősödését, a szomszédsági kapcsolatok szorosabbá válását, a nyelvi, kulturális, baráti kötődések új, gazdasági tartalommal való megtöltését. Képzetségi vonatkozásban is hasonló a helyzet. A felsőfokú végzettségűek többsége letelepedésre a központi régiót vagy Észak-Dunántúlt választja, nem pedig a Dél-Alföldet. A középfokú végzettségűek választása a felsőfokú végzettségűekhez hasonló, de a szakképzetlenek inkább a Dél-Alföldön és az ország egyéb elmaradott térségeiben telepednek le.

A képzettség és foglalkozás szerinti megoszlás hasonló képet mutat: a szellemi foglalkozásúak, a felsőfokú végzettségűek szorosabban kötődnek az urbanizált térségekhez, mint a fizikai dolgozók és a szakképzetlenek.

A 7. táblázat adatai szerint a főváros környékéről megindult a terjedés a vidék felé, ami a népesség kvalifikáltságával fordítottan arányosan halad. A szakképzetlenek nagyobbik hányadát nők alkotják, a kisgyermekes családokra pedig főként a főváros környékéhez való kötődés a jellemző.

7. táblázat. A hozzánk érkezők végzettség szerinti diszkrpanciái településtípusonként

Településtípus	Végzettség		
	Felsőfokú	Középfokú	Alapfokú*
Budapest (a)	0,53	1,15	1,51
Budapest (b)	0,52	0,70	0,70
Vidéki város (a)	0,74	1,02	1,29
Vidéki város (b)	1,22	1,04	1,01
Falu (a)	0,72	0,99	1,26
Falu (b)	1,44	1,22	1,18

a = a sor részesedésének változása

b = az oszlop részesedésének változása

* = lényegében a szakképzetlenek

A szakképzetlenek 75%-a 20–45 év közötti, ebből a 20–30 év közöttiek aránya 43%. Ez utóbbiak végzettsége továbbképzéssel javítható, de a többiek munkaerőpiaci helyzete egyre szorongatottabb.

A nők nagyobb arányban 25–39 év közöttiek, valamint a 60–X évesek között képviseltetik magukat. Figyelembe véve azt, hogy a nők esetében hosszabb a várható élettartam, mint a férfiaknál, ez a tény fokozódó kihívást jelent a szociális ellátásra nézve.

A közelmúlt nemzetközi migrációs folyamatai

A nemzetközi népességmozgások mennyiségi változásának tanulmányozásával egyidőben célszerű a különféle mozgástípusokat tagoltabb megközelítésben vizsgálni,

ahol a jogi szempontok, a népességmozgás következményei, valamint ezek különbözősége érdemelnek figyelmet.

Az elmúlt néhány évben lezajló nemzetközi népességmozgás főbb jellemzői az alábbiak szerint alakultak:

1. A határátelések sajátosságai

– Magyarország és szomszédai között még ma is hiányzik a normális szomszédosági kapcsolat, a regionális előnyökön és hátrányokon alapuló természetes népességcserélődés.

– A határátlépések számának váratlan növekedése előbb a Romániából érkező migrációs hullám (1989), majd a Jugoszláviából és Bulgáriából hozzánk érkezők (1991–92) nagy száma miatt következett be.

– A Magyarországra érkezők között emelkedőben van a nem európaiak aránya, ami a távol-keleti régió növekvő népességkibocsátó erejét bizonyítja.

– A német nemzetiségűek számára az egyesülés óta Magyarország már elvesztette találkozóhely jellegét.

– Az illegális határátlépések száma 1991-ben elérte a 30 000-et, ami az előző évinek kétszerese .

A népességmozgások szabályozatlansága miatt a 90-es években Magyarország a kontinentális mozgások egyik központi területe lett. Gyűjtőhelyévé vált azoknak, akik itt szembesülnek azzal a realitással, hogy nem képesek tovább haladni Európába.

2. A tartózkodási engedéllyel rendelkezők helyzete

A növekvő számú, meghatározott időtartamra szóló tartózkodási engedéllyel rendelkezők megoszlása 1992 végén az alábbi képet mutatta:

A 186 ezer, időtartamban korlátozott tartózkodási engedéllyel rendelkező közül 98 ezer fő volt az egy éven túli állandó és 88 ezer fő az egy éven belüli ideiglenes tartózkodásra szóló engedéllyel rendelkezők száma. Ez utóbbi megoszlása: 55 ezer menedékes, 20 ezer munkavállalási célú engedéllyel és 18 ezer egyéb tartózkodási célú engedéllyel rendelkező. Volt továbbá 20 ezer olyan személy is, aki nem folyamodott tartózkodási engedélyért, mert katonai szökevényként tartózkodott az országban. Az illegálisan itt-tartózkodók száma 70 ezerre becsülhető (1992).

Az ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkezők – a magyar állampolgársággal még nem rendelkező külföldiekkel együtt – az ország népességének közel 3%-át teszik ki, ami már az európai átlagnak felel meg.

3. Bevándorlók

A Magyarországra érkezők a következők szerint csoportosíthatók: átutazók, tartózkodó turisták, külföldi munkavállalók, bevándorlásért folyamodók, menekültek és

menedékesek, hazatérő magyarok, hosszú időtartamú tartózkodási engedéllyel rendelkezők, érvényes engedéllyel nem rendelkező, illegális itt-tartózkodók. A folyamat egyik térbeli fő sajátossága, hogy az összes itt-tartózkodón belül 1991-ben csökkent a Romániából érkezők aránya (80%-ra) és nőtt a volt Szovjetunióból érkezőké (8%-ra).

4. Menekültek és menedékesek

– 1991 júliusától egyre több menekült érkezett Magyarországra a háború sújtotta Jugoszláviából. A menekülthullám 1991 szeptemberében ismét felerősödött és Baranyából kiindulva egyre több térségre terjedt ki;

– 1992 áprilisától Bosznia–Hercegovinából is érkeznek hozzánk menekültek;

– A menekültek száma (a Genfi Konvenció szerinti elismerés szerint) 1992 közepén mintegy 5000 fő volt, ami a jelentkezők 5%-os elfogadási arányát jelenti;

– A menedékesek száma ugyanakkor a regisztrálás alapján kb. 60 000 főre tehető, ennek 60%-a horvát, 30%-a magyar nemzetiségű;

– Pár ezerre tehető azoknak a száma, akik ideiglenes tartózkodás után ismét vissza tudtak térni eredeti hazájukba.

5. Visszatérők

A Magyarországra hazatérők szinte valamennyien az emigránsokat korábban befogadó országokból (így a német nyelvterületről és a tengerentúlról) érkeznek. A visszatérők több mint felének az első hazai lakóhelye a főváros és Győr, továbbá valamelyik Pest megyei település.

6. A 90-es évek kivándorlásának jellemzői

Azok száma, akik bejelentik az ország végleges elhagyását, nem mondható jelentősnek. Ugyanakkor nincs adat arra, hogy az ENSZ által ajánlott definíció szerint (ez a 12 hónapot meghaladó külföldi tartózkodást tekintve kivándorlásnak) hány magyar állampolgár tartózkodik egy évet meghaladó ideig külföldön. Statisztikai források indirekt összehasonlítása azt mutatja, hogy minden 1000 lakosból 20–25 tanulás, munkavégzés céljából több mint 1 évet tölt külföldön.

Az utóbbi évekig hazánkat a „népességküldő” országok közé sorolták és – bár országunk európai méreteiben nem töltött be jelentős szerepet –, mégis történelmi tapasztalatokra tett szert e téren. Kiemelt érdeklődés kísérte az országot illegálisan elhagyókat. 1988 óta hazánk népesség-befogadóvá vált és a legnagyobb bizonytalanságot az országba illegálisan érkezők okozzák. Ugyanakkor statisztikai nyilvántartásunk – hasonlóan a többi európai országhoz – inkább az érkezőkről, mintsem a távozókról rendelkezik megbízható adatokkal.

7. Az állampolgárság kérdése

A korábbi évek során csupán évi néhány ezerre volt tehető azoknak a száma, akik magyar állampolgárságért folyamodtak, ill. néhány százan az országból való elbocsátásukat kérték.

1990–92 között 20–25 ezerre nőtt a beadott állampolgársági kérelmek száma. 1992-ben a kérelmezők 80%-a romániai magyar volt. A beadványok döntő többségére kedvező válasz érkezik, ám a hosszú ügyintézési idő (kb. 2 év) miatt az események gyors változása módosíthatja a kérelmezők számát és magatartását.

A magyarországi nemzetközi népességmozgások az elmúlt évek során tagoltabbá váltak, amit viszont mind a döntéshozói stratégiák, mind az egyes emberek csak lassan követtek. A korábbi vészhelyzet kezelő stratégia felől a liberális kezelési mód felé haladó gyakorlat a tudatosság szintjét alig emelte. Ha képesek leszünk kialakítani olyan végrehajtási gyakorlatot, amely a befogadó ország igényeit kiszolgáló szelektivitást alkalmaz, akkor végre megteesszük kezdeti lépéseinket a megelőző típusú befogadási stratégia kialakítása felé.

Összefoglalás

Összegezve elemzésünket, azt mondhatjuk, hogy a külföldről hozzánk érkezők társadalmi összetétele jelentősen romlik. Az érkezők egyre fiatalabb átlagéletkora miatt a demográfiai elemek torzító hatása fokozódik, ami a korfa kiegyenlítődéséhez nem járul hozzá. Letelepedésük regionális szempontjai igényelnék a területfejlesztés orientálását abból a célból, hogy az ország kedvezőtlen térbeli átrendeződését a fővárosba irányuló vándorlások tovább ne fokozzák. A bevándorlók mind a munkaerőpiaci viszonyok alakulására, mind a szociális ellátásra erősen hatnak. Fiatalos korösszetételük, szakképzettségük hiánya miatt jelentős elhelyezkedési kockázattal kell számolnunk. A társadalomnak csökkenő népesedési helyzetünkben ugyanakkor világosan fel kell ismernie azt, hogy egyrészt „beruházás nélkül” fiatal, felnőtt embereket kapunk, másrészt olyan munkaerőnek gyorsul az újratermelési folyamata, amellyel nyelvi, etnikai, kulturális beilleszkedési gondjaink alig vannak.

A bevándorlók döntő részben az 1956 utáni, a menekültek a 70-es évek eleji születési évjárához tartoznak. A bevándorlók így részben pótolják azokat a kislétszámú hazai születési kohorszokat, amelyek a 60-as évek elején voltak jellemzők és ezzel a hosszú távú népességkorrekcióban, az egyenletesebb eloszlású születési évjáratok kialakításában pozitív szerepet játszanak. Ezzel szemben a menekültek generációja a 70-es évek elejének demográfiai csúcsához kötődik, ami növeli a kor szerinti egyenlenséget és ezek a korosztályok saját évjáratukhoz képest is hátrányos helyzetbe kerülnek. A jövő szempontjából figyelembe veendő az, hogy eddig döntően háztartásfők érkeztek, de az őket követő családtagok társadalmi összetételében sem várható javulás. A valós kicseré-

lődések értékeléséről teljesebb áttekintést akkor kaphatnánk, ha a hozzánk érkezők sajátosságaival párhuzamosan a tőlünk távozókat is hasonló részletezettségben ismer-nénk. Tartok attól, hogy a két tömeg összetétele különböző, sőt, a csere számukra egyre előnytelenebbül alakul, és ebben ismét kísért a történelmi folyamatosság.

IRODALOM

- ADELMAN, H. 1991. Humanitarianism and self-interest. Canadian refugee policy and the Hungarian refugees (Menekültek és kényszervándorok az új befogadó országokban). – Konferencia anyag, Budapest
- DÖVÉNYI Z. 1990. A betelepülők leteleptésének társadalmi és területi szempontjai. – Kézirat, MTA FKI, Bp. 12 p.
- KSH 1991. Eltűnt statisztikák nyomában. – Statisztikai Szemle, október
- L. RÉDEI, M. 1990. Demographic impact of international migration. Hungary case. – Wasserar, NIAS/Netherlands
- L. RÉDEI, M. 1991. SOPEMI report for OECD about the past 35 years international Hungarian flow. – In: Trends the international migration, OECD 1992, Paris
- L. RÉDEI, M. 1993. Politics of East–West migration. – Macmillan Press, London
- NAGY B. 1993. Magyar dilemmák. – Acta Juridica, Bp.
- PUSKÁS J. 1982. Kivándorló magyarok Amerikában – Akadémiai Kiadó, Bp.
- THIRRING, L. 1934. Hungarian movement. – In: WILCOX, H.: International migration, Vol. II.
- TÓTH, J. 1991. Towards a Refugee Law in Hungary. – In: Refugee in Hungary. Toronto–York Lane Ltd.
- WILDGREN, J. 1990. International migration and regional stability. – International Affairs, 66. 4.

INTERNATIONAL POPULATION MOBILITY IN HUNGARY BETWEEN 1956 AND 1992

by *M. Rédei*

S u m m a r y

This is a pioneering venture into a very topical field of investigation neglected in Hungarian population geography for a long time. On the one hand, it helps reveal the trends of international population mobility and introduces concepts which promote a more differentiated description of these processes.

Author associates processes of spatial migrations with the goals of regional development and their demographic consequences in the various regions. The Hungarian demographic processes are investigated in an international framework and in addition to east–west migration pays attention to east–east processes too.

It is analysed in detail how Hungary became a receiving area from its earlier function as a source country. On the basis of the available data the conclusion is drawn that along with the growing intensity of movements its inner differentiation requires coherent strategic approaches to spatial mobility.

In order to transform the current policy of avoiding critical situations to one with a conscious utilisation of processes, it is necessary to establish a dialogue between real processes and the actual practice. An example is cited for the relating of regional development problems of peripheral areas with personal dissatisfaction and how local and macroregional perspectives can be proposed.

Translated by D. LÓCZY